

TADEUSZ BIAŁECKI
Szczecin

PROBLEMY DEMOGRAFICZNE POMORZA SZCZECIŃSKIEGO W LATACH 1945 - 1983

Osadnictwo polskie na Pomorzu Szczecińskim zrealizowane po drugiej wojnie światowej, a które dokonało się w ramach ogólnego zaludnienia Ziemi Zachodnich i Północnych, uznać bezsprzecznie należy za jedno z największych polskich osiągnięć minionego czterdziestolecia. Wyludnione i zniszczone przez działania wojenne ziemie Pomorza Zachodniego zostały w stosunkowo szybkim czasie ponownie zasiedlone, zaś następstwem tego faktu stały się niezwykle dynamiczne przeobrażenia demograficzne wśród ludności polskiej, jakie można było zaobserwować już bezpośrednio w pierwszych latach powojennych. Trwały one aż do połowy lat pięćdziesiątych, charakteryzując się bardzo wysokimi wskaźnikami rozwojowymi w ruchu naturalnym ludności. Spowodowały one w rezultacie gruntowne zmiany w strukturze demograficznej ludności. Zjawisko to w latach sześćdziesiątych zaczęło wykazywać tendencje spadkowe, by w 1968 r. osiągnąć poziom najniższy. Było to bezpośrednim następstwem wchodzenia w odpowiednim czasie w wiek dojrzałości biologicznej roczników młodzieżowych, na których zaważyły wydarzenia drugiej wojny światowej.

Od połowy lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych jesteśmy świadkami ponownych zmian w ruchu naturalnym ludności. Zwiększyło się tempo urodzeń i liczba zawieranych związków małżeńskich. Tendencje te utrzymały się w zasadzie na podobnym poziomie do chwili obecnej, chociaż w odstępach rocznych widać pewne, ale niewielkie różnice. Poniżej scharakteryzowane zostały podstawowe procesy demograficzne, jakie nastąpiły w latach 1945 - 1983 w woj. szczecińskim w dziedzinie ruchu naturalnego ludności oraz jego następstw.

DYNAMIKA ROZWOJU LUDNOŚCI

Ruch naturalny. O wzroście liczbowym każdej społeczności ludzkiej decyduje ruch naturalny i wędrowny ludności oraz jej struktura pod względem płci i wieku. Ta ostatnia ukształtowała się na Pomorzu Zachodnim w okresie osadnictwa powojennego, a więc w latach 1945 - 1947. Osadnicy, którzy osiedlili się wówczas na tych obszarach repre-

zentowali pewne charakterystyczne cechy demograficzne: niski przeciętny wiek, niższa przeciętna wielkość rodziny oraz wyższy odsetek osób samotnych, oczywiście wszystko w porównaniu do wskaźników ogólnokrajowych. Fakty te zdeterminowały następnie dynamikę rozwoju ludności, a skutki tych faktów widoczne są do chwili obecnej. Dynamika rozwoju ludności była szczególnie wysoka w latach 1947 - 1955. Wtedy to wskaźniki zawieranych małżeństw w woj. szczecińskim osiągnęły wielkości prawie nie notowane w kraju — 15,0 promil w 1950 r. (przeciętna krajowa 10,8). W parze z tym szedł wysoki współczynnik urodzeń oraz niższy wskaźnik zgonów: 48,9 promil urodzeń w 1950 r. (średnia krajowa 30,7) i 9,0 promil zgonów w 1955 r. (średnia krajowa 9,6). Analogicznie było w przyroście naturalnym: 36,5 promil również w 1950 r. (średnia krajowa 19,1). Była to rzeczywiście faktyczna „rewolucja demograficzna”.

Prawdziwy jednak fenomen demograficzny nastąpił w samym Szczecinie. W 1950 r. wskaźnik tzw. rodności (tj. liczby urodzeń żywych na 1000 mieszkańców) osiągnął nieprawdopodobny wprost wskaźnik — 49 promil i 37,2 promil w przyroście naturalnym. Użyte zostało słowo „nieprawdopodobny”, ponieważ dotyczy to dużego miasta, a w miastach dużych przyrost naturalny kształtuje się z reguły na bardzo niskim poziomie. Było to wręcz zjawisko bez precedensu, nie mające sobie równego w Europie i w świecie. Wystarczy wskazać przykładowo tylko na Meksyk, który do chwili obecnej cieszy się najwyższym przyrostem naturalnym w świecie. W 1950 r. przyrost naturalny w tym kraju wynosił 28,8 promil (w Szczecinie prawie o 10 punktów więcej), a w 1960 r. — 34,5 (najwyższy wskaźnik), więc i tak mniej niż w Szczecinie dziesięć lat wcześniej.

Pod względem tempa przyrostu naturalnego jedynie Wrocław osiągał parametry zbliżone do Szczecina. Nic więc dziwnego, że zaledwie w piętnaście lat po zakończeniu wojny (1960 r.) zanotowano w Szczecinie narodziny stutysięcznego obywatela. Szczecin cieszył się wówczas mianem miasta ludzi młodych, przeżywającego prawdziwą „rewolucję demograficzną” (małżeńską i urodzeniową). Wszystko to działo się przy równoczesnym spadku współczynnika zgonów, w tym również zgonów niemowląt.

W analizowanych latach (1947 - 1955) ukształtowała się ostatecznie struktura demograficzna ludności woj. szczecińskiego. Po 1958 r. nastąpił spadek przyrostu naturalnego. Przyczyna tkwiła w tym, że w wiek aktywności biologicznej weszły mniejsze liczebnie roczniki osób urodzonych przed 1939 r. i w czasie wojny. Wystąpiła też w większym stopniu tendencja do świadomej regulacji urodzeń. Wskaźniki ruchu naturalnego zaczęły zbliżać się do ogólnopolskich, ale nadal były wyższe.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych można zaobserwować ponowny wzrost liczby zawieranych małżeństw i wzrost przyrostu naturalnego. Wynikło to z faktu, że w wiek aktywności biologicznej zaczęły z kolei wchodzić tzw. roczniki „wyżu demograficznego” z początku lat pięćdziesiątych. W 1973 r. woj. szczecińskie osiągnęło najwyższy od 1965 r. wskaźnik przyrostu naturalnego ludności.

Znaczny spadek tempa przyrostu naturalnego nastąpił ponownie po 1975 r. (z wyjątkiem zgonów). Tylko w 1979 r. nastąpił nieznaczny wzrost przyrostu, a od 1980 r. — pewna stabilizacja na jednakowym mniej więcej poziomie — 12 promil. Dopiero przyszłe lata pokażą, czy jest to zjawisko stałe czy przejściowe. Tylko tempo zawieranych małżeństw wykazywało większą tendencję spadkową: w 1983 r. o 2,6 promil mniej niż w 1975 r. (i o 1,3 promil mniej niż w 1979 r.).

Wśród zgonów do 1970 r. występowała tendencja spadkowa. Najniższy wskaźnik osiągnięto w 1965 r. — 5,6 promil (średnia krajowa 7,4), od 1971 r. nastąpił wzrost tego wskaźnika. W 1983 r. był on aż o 1,2 promil wyższy niż w 1975 r. Z ogólnymi współczynnikami zgonów wiąże się ściśle zgony niemowląt (do pierwszego roku życia). W latach 1975 - 1977 wskaźniki zgonów niemowląt niebezpiecznie wzrosły: aż o 3,9 promil na każde tysiąc urodzeń żywych. W 1978 r. nastąpiło jednak zahamowanie tego zjawiska, ale już w 1980 r. znów nastąpił wzrost o jeden promil. W latach następnych zaobserwować można pewną poprawę, wskaźniki zgonów niemowląt zaczęły maleć, osiągając w 1983 r. swój najniższy poziom. Przyczynę zwiększenia się zgonów niemowląt wytłumaczyć można pogorszeniem się sytuacji zdrowotnej społeczeństwa oraz zaniedbaniami w dziedzinie służby zdrowia i opieki nad dzieckiem. Zahamowanie tego procesu przynajmniej w odniesieniu do niemowląt uznaje się za objaw pozytywny oraz za fakt, że opiece nad dzieckiem poświęca się więcej troski.

Zjawiska zachodzące w ruchu naturalnym ludności woj. szczecińskiego zilustrowane zostały w tabeli 1.

Współczynniki reprodukcji ludności. W woj. szczecińskim współczynniki te zawsze kształtowały się pomyślnie w porównaniu do ogólnokrajowych. Zaliczamy do nich współczynnik dynamiki demograficznej i reprodukcji brutto.

Współczynnik dynamiki demograficznej, wyrażając wzajemny stosunek liczby urodzeń do liczby zgonów, określa samą dynamikę tego zjawiska. Może on przyjmować trzy wartości: wartość dodatnią większą od jedności, równą jedności i mniejszą od jedności. W pierwszym przypadku liczba urodzeń przekraczała liczbę zgonów (mamy wtedy do czynienia z reprodukcją rozszerzoną ludności), w drugim liczba zgonów

Tabela 1

Ruch naturalny ludności woj. szczecińskiego w latach 1947 - 1983

Wyszczególnienie	w tysiącach					na 1000 mieszkańców				
	mał- żeń- stwa	uro- dzenia żywe	zgony	w tym zgony niemo- włąt	przy- rost natu- ralny	mał- żeń- stwa	uro- dzenia żywe	zgony	w tym zgony niemo- włąt	przy- rost natu- ralny
1947 ogółem	.	.	.	.	.	13,6	36,3	10,7	.	25,6
miasta	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
wieś	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1950 ogółem	7,9	25,4	6,5	3,1	18,9	15,0	48,9	12,4	125,0	36,5
miasta	5,0	14,0	3,4	1,6	10,6	17,0	42,2	11,8	119,0	36,4
wieś	2,9	11,4	3,1	1,5	8,3	12,4	49,8	13,2	132,0	36,6
1955 ogółem	8,3	26,4	5,8	2,6	20,6	12,9	40,9	9,0	99,4	31,9
miasta	5,3	14,7	3,1	1,3	11,6	14,1	39,0	8,2	92,4	30,8
wieś	3,0	11,7	2,7	1,3	9,0	11,2	43,6	10,1	108,1	33,5
1960 ogółem	7,1	19,4	4,4	1,2	15,0	9,4	25,7	5,8	60,7	19,9
miasta	4,5	10,7	2,6	0,6	8,1	9,5	22,8	5,4	55,0	17,4
wieś	2,6	8,7	1,8	0,6	6,9	9,2	30,4	6,5	98,6	23,9
1965 ogółem	5,8	15,4	4,7	0,8	10,7	6,9	18,2	5,6	50,2	12,6
miasta	4,0	8,7	2,9	0,4	5,8	7,5	16,1	5,4	47,1	10,7
wieś	1,8	6,7	1,8	0,4	4,9	5,9	22,1	6,0	54,1	16,1
1970 ogółem	9,0	15,8	5,2	0,5	10,6	10,0	17,6	5,8	32,1	11,8
miasta	6,1	9,4	3,4	0,3	6,0	10,3	15,7	5,7	31,6	10,0
wieś	2,9	6,4	1,8	0,2	4,6	9,5	21,0	5,9	31,2	15,1
1975 ogółem	9,9	17,3	5,5	0,4	11,8	11,7	20,5	6,5	23,8	14,0
miasta	7,1	11,6	3,8	0,3	7,7	11,6	18,9	6,3	22,7	12,7
wieś	2,8	5,8	1,7	0,1	4,1	11,6	24,3	7,0	25,8	17,2
1983 ogółem	8,3	18,1	7,1	0,4	11,0	9,1	19,7	7,7	22,4	12,0
miasta	6,1	12,4	5,1	0,3	7,3	9,2	18,7	7,6	22,5	11,0
wieś	2,1	5,7	2,0	0,1	3,6	8,6	22,7	8,0	22,1	14,6

Zródło: Roczniki statystyczne woj. szczecińskiego za odpowiednie lata.

równa jest liczbie urodzeń, w trzecim liczba zgonów przekracza liczbę urodzeń, a więc występuje zjawisko reprodukcji zanizonej: społeczność maleje, następuje regres demograficzny.

W woj. szczecińskim po 1945 r. wskaźniki dynamiki demograficznej zawsze były bardzo wysokie i takie pozostały jeszcze do chwili obecnej. Wskaźniki te znacznie przewyższały i nadal są wyższe od średniej krajowej. Szczególnie wysokie były one w latach pięćdziesiątych. Np. w 1955 r. współczynnik dynamiki demograficznej w woj. szczecińskim osiągnął 4,5 przy średniej krajowej 3,0. Po dziesięciu latach jeszcze był bardzo wysoki: 3,2 w Szczecińskim i 2,3 w Polsce (1965 r.). Wprawdzie po 1975 r. nastąpiło obniżenie się tego współczynnika, ale i tak pozostaje on znacznie wyższy od średniej krajowej. W 1983 r. na każdy jeden zgon

w woj. szczecińskim przypadają 2,5 urodzenia, zaś przeciętnie w kraju dwa urodzenia.

Współczynnik reprodukcji brutto jest miarą płodności, która wyraża średnią liczbę żywo urodzonych dziewczynek przypadających na jedną kobietę w tzw. wieku rozrodczym (15-49 lat). Współczynnik ten wskazuje, w jakim stopniu obecne pokolenie matek zostanie w najbliższej przyszłości zastąpione córkami, potencjalnymi w konsekwencji matkami. Współczynnik ten również jak współczynnik dynamiki demograficznej może przyjmować trzy wartości. Współczynniki płodności i reprodukcji brutto w woj. szczecińskim również były bardzo wysokie, jakkolwiek w ostatnich latach kształtowały się poniżej średniej krajowej. W latach sześćdziesiątych wskaźniki te ogólnie uległy obniżeniu, ale po 1975 r. ponownie wystąpiła tendencja wzrostowa. W latach 1975-1983 współczynnik płodności kobiet w Szczecińskim powiększył się z 70,6 do 75,0, a więc o pięć punktów. Podobnie wzrósł współczynnik reprodukcji brutto: z 1,006 do 1,101, co uznać należy za wyjątkowo duży skok. Jest to potwierdzeniem tezy, że w ostatnich latach wystąpiła tendencja do posiadania większej liczby dzieci w rodzinie.

Ruch wędrowniczy i ludności. Przez pojęcie ruchu wędrowniczego należy rozumieć stały napływ i odpływ ludności do i z danego obszaru lub jednostki administracyjnej. Wypadkową tego ruchu jest saldo migracyjne ludności (dodatnie lub ujemne).

W pierwszych latach powojennych, kiedy Pomorze Zachodnie zasiedlane było masowo przez ludność polską, ruch migracyjny był niezwykle wysoki w obu przypadkach. Dopiero po ustabilizowaniu się ruchów migracyjnych i wkroczeniu nowych mieszkańców w okres procesów adaptacyjnych oraz integracyjnych, migracje wewnętrzne przybrały normalne rozmiary i charakter. Wyłączną ich przyczyną stały się kwestie ekonomiczne.

Brak dokładnych statystyk z lat 1945-1951 uniemożliwia bezbłędne określenie wielkości ruchu wędrowniczego. Możliwe to jest dopiero od 1952 r. Również i zmiany granic administracyjnych dokonane przed rokiem 1951 zniekształcają wielkości ruchu wędrowniczego, głównie między miastem a wsią. Salda ruchu wędrowniczego w woj. szczecińskim w latach 1952-1977 z wyjątkiem jednego roku 1959, były zawsze dodatnie (ogółem i dla miast). Okres największego nasilenia tempa w ruchu wędrowniczym przypadł na lata 1952-1956, kiedy to znaczna część mieszkańców woj. szczecińskiego niejako „wymieniła” się na nowych osiedleńców. W tym okresie dodatnie saldo migracji dla całego województwa wyniosło 38 tys. osób. W latach następnych podobnego tempa migracji już nie zanotowano.

Do 1956 r. saldo dodatnie ruchu wędrownego wykazywała także wieś. Po raz pierwszy, w 1957 r. na wsi zanotowano ujemne saldo tego ruchu. Od tego momentu do chwili obecnej wieś szczecińska pozostaje rezerwuarem sił ludzkich, skąd emigruje więcej osób niż tam się osiedla. Wzrost bezwzględny ludności wiejskiej odbywa się wyłącznie z przyrostu naturalnego.

Od 1978 r., po raz pierwszy w historii Pomorza Szczecińskiego zanotowano bezwzględny ubytek migracyjny ludności. Największe straty ludnościowe z tytułu migracji wystąpiły w 1982 r. (2 798 osób), w 1980 r. (2 766) i w 1983 r. (1 706 osób). Na liczby te w znacznym stopniu wpłynęły dane statystyczne ze Szczecina. W mieście tym również zarejestrowano rekordowo ujemne saldo migracyjne, nie notowane w dotychczasowej historii tej aglomeracji. Tylko w 1980 i 1982 r. wyjechało ze Szczecina ponad 6,5 tys. osób.

Przyczyn załamania się salda dodatniego w ruchu wędrownym ludności należy dopatrywać się w fakcie narastania, a następnie wejścia całego kraju w okres ciężkiego kryzysu gospodarczego. Migracje wewnętrzne w woj. szczecińskim były ściśle związane z rozwojem gospodarczym regionu. Zahamowanie tego rozwoju wpłynęło negatywnie na zapotrzebowanie na siłę roboczą. Nowym natomiast zjawiskiem w szczecińskich migracjach, są rosnące od 1980 r. wyjazdy za granicę kraju powodowane różnymi przyczynami. Unormowanie się tego zjawiska zależne będzie w przyszłości od uzdrowienia ogólnej sytuacji politycznej i ekonomicznej w kraju.

Dla całego analizowanego okresu 1952 - 1983 saldo (dodatnie) ruchu wędrownego wyniosło ok. 65 tys. osób. W miastach, z wyjątkiem roku 1982, było ono zawsze dodatnie, na wsi od 1957 r. ujemne.

Przyrost rzeczywisty. Na określonym obszarze geograficznym bądź administracyjnym kraju stanowi on wypadkową ruchu naturalnego i wędrownego ludności. Dane dotyczące zaludnienia woj. szczecińskiego przedstawione zostały w tabeli 2.

Po drugiej wojnie światowej dokonała się na Pomorzu Zachodnim całkowita zmiana stosunków ludnościowych. Przyrost rzeczywisty ludności w okresie pomiędzy rokiem 1945 a 1983 wyniósł (w każdorazowych granicach administracyjnych województwa szczecińskiego) 617 tys. osób. Tempo wzrostu ludności było więc ogromne. Osiągnęło ono w 1950 r. wskaźnik 172 (przy stałej 100 w 1945 r.), w 1960 r. już 246, a w 1983 r. — 301. Okresem kulminacyjnym było dziesięciolecie 1950 - 1960, kiedy to ludność województwa wzrosła o 225 tys. osób. (z przyrostu naturalnego i ruchu wędrownego). W latach następnych postępowało sukcesywne obniżanie się tempa przyrostu ludności, ale nadal było ono

Tabela 2

Ludność woj. szczecińskiego w latach 1945 - 1983. Stan
w dn. 31 XII (w tys.)

Rok	Ogółem	Miasta	Wieś	% ludności miejskiej
1945	306,8	150,0	156,8	48,9
1950	529,3	299,0	230,3	56,8
1955	661,0	389,0	272,0	58,8
1960	754,8	477,0	277,8	62,2
1965	847,7	543,0	304,7	64,0
1970	897,7	598,0	299,7	66,6
1975	853,7 ^a	614,5	239,2	72,0
1980	897,9	663,3	234,6	73,9
1983	924,0	682,0	242,0	73,8

a Zmniejszenie się liczby ludności nastąpiło z powodu zmian w podziale administracyjnym kraju w 1975 r.

Z r ó d ł o: Roczniki statystyczne woj. szczecińskiego za odpowiednie lata.

wysokie. Najpomysłniejszymi były lata: 1975, 1976 i 1979 (tempo wzrostu o 1,5% rocznie). Na podkreślenie natomiast należy niskie stosunkowo do 1982 r. tempo wzrostu zaludnienia w Szczecinie. Rezultatem tego stało się zmniejszenie liczby ludności miasta o 1300 osób. Jest to również fakt bez precedensu w powojennej historii Szczecina, rozpatrywanej pod kątem rozwoju demograficznego miasta. Spowodował to ujemny bilans ruchu migracyjnego ludności, jaki utrzymuje się w tym mieście od 1978 r.

Woj. szczecińskie należy do obszarów silnie zurbanizowanych. Ponad 73% ludności zamieszkuje w miastach (w 1983 r.). Jest to jednak urbanizacja tylko pozorna. Na taki stan rzeczy rzutuje w sposób oczywisty wielkość zaludnienia Szczecina. Ponad 42% ludności województwa skupia się w tym mieście. Odsetek mieszkańców Szczecina w stosunku do ludności miejskiej województwa jest jeszcze wyższy i wynosi ponad 57%. Jeżeli od ogólnej liczby ludności woj. szczecińskiego zamieszkującej miasta odejmiemy mieszkańców Szczecina, to wówczas okaże się, że w pozostałych miastach województwa zamieszkuje tylko 32% ludności. Woj. szczecińskie bez Szczecina należy więc do obszarów typowo rolniczych.

Pochodzenie terytorialne ludności. Miasta i wsie Pomorza Szczecińskiego (podobnie jak i całych Ziemi Zachodnich) zaludnione zostały różnorodną zbiorowością ludzką, wywodzącą się ze wszystkich części Polski i z wielu krajów z zagranicy. Zbiorowość ta charakteryzowała się wielkim zróżnicowaniem pod względem kultury życia

codziennego, sposobów gospodarowania, obyczajów i aktywności społecznej.

Pod tym względem społeczeństwo zachodniopomorskie stanowiło istną mozaikę ludnościową, pogłębianą jeszcze równie zróżnicowanym pochodzeniem regionalno-społecznym. Według danych spisu powszechnego z 1950 r., pochodzenie terytorialne ludności woj. szczecińskiego (w podziale na główne grupy ludnościowe) przedstawiało się następująco:

przesiedleńcy z Polski centralnej	— 64,7%
repatrianci z terenów zabużańskich	— 28,6%
autochtoni	— 2,6%
reemigranci z krajów zachodnich	— 2,5%
pochodzenie nieznanne	— 1,6%

W wyniku akcji osiedleńczych, częstokroć żywiołowych, nastąpiło na całym obszarze wzajemne wymieszanie się wszystkich grup. Na Pomorzu Zachodnim można wyróżnić pas ziem graniczących do 1939 r. z państwem polskim, gdzie znaczny odsetek osób pochodził z sąsiednich regionów, np. duży odsetek rekrutował się z dawnego woj. poznańskiego i pomorskiego. Pokazny też był udział osadników z woj. warszawskiego i miasta Warszawy. Ludność autochtoniczna skupiła się przede wszystkim na obszarach dawnego woj. koszalińskiego.

Takie ukształtowanie się struktury regionalnej ludności osiedleńczej miało poważny wpływ na przebieg procesów integracyjnych. Niewątpliwą jest rzeczą, że tym co w pierwszym okresie ludzi najbardziej jednoczyło było poczucie wspólnego losu, poczucie spełnienia obywatelskiego obowiązku, wyrażającego się w zaludnieniu i zagospodarowaniu odzyskanych ziem. Następnym zadaniem było stworzenie jednolitego i na trwałych podstawach opartego społeczeństwa.

Struktura ludności pod względem płci i wieku. Wymiana ludności, jaka dokonała się na Pomorzu Szczecińskim po 1945 r. wpłynęła w decydujący sposób na ukształtowanie się zupełnie innej struktury ludności w porównaniu do stanu sprzed 1945 r. Ludność polska tego regionu charakteryzowała się zawsze wysokim odsetkiem dzieci i młodzieży w wieku do lat 14 (30% w 1950 r., 39% w 1960 r.). Po 1950 r. wzrastała w bardzo szybkim tempie liczba osób w wieku przedprodukcyjnym: wzrost prawie o 9 punktów w 1960 r., przy równoczesnym spadku w grupie produkcyjnej w wieku od 15 - 59 lat (spadek o 9,7 punktu). Od 1960 r. obserwujemy natomiast znaczny spadek liczby dzieci w grupie przedprodukcyjnej (do 1975 r. spadek o 15 punktów) oraz znaczny wzrost w grupie produkcyjnej (wzrost o 12 punktów również w tym samym okresie). Tylko grupa ludności powyżej 60 lat (poprodukcyjna), zgodnie z prawidłowością demograficzną procesu starzenia

się, wykazywała ustawiczny wzrost: z 4,7⁰/₀ w 1950 r. do 9,7⁰/₀ w 1983 r. Po 1975 r. zaobserwowano niewielki przyrost osób w grupie przedprodukcyjnej (globalnie o 54,6 tys.).

Takie ukształtowanie się struktury demograficznej ludności było wypadkową ruchów migracyjnych okresu powojennego oraz ruchu naturalnego. W pierwszym piętnastoleciu rosła przede wszystkim liczba osób w wieku do lat 14, jako rezultat wysokiego przyrostu naturalnego. Małała równocześnie grupa ludności w wieku produkcyjnym (przesuwanie się roczników w wiek poprodukcyjny i w konsekwencji ubytek naturalny). Dopływ większej liczby ludzi młodych do tej grupy był zahamowany z powodu małych liczebnie roczników dzieci urodzonych w czasie wojny.

Mniej więcej od 1965 r., kiedy w wiek zdolności biologicznej zaczęły wchodzić bardzo liczne roczniki „wyżowe” z lat pięćdziesiątych, grupa wieku produkcyjnego zaczęła gwałtownie rosnać. Dopiero po 1977 r. nastąpiło zahamowanie jej wzrostu. Ludność tej grupy rosła głównie w miastach, kosztem wsi. Wystarczy podać, że pomiędzy rokiem 1965 a 1977 ludność produkcyjna w miastach zwiększyła się o ok. 100 tys. osób, gdy tymczasem na wsi wzrosła zaledwie o ok. 9 tys. Notowany równocześnie spadek przyrostu naturalnego wpłynął na zmniejszenie się liczby osób w wieku przedprodukcyjnym. Po 1970 r. nastąpił jednak ponowny wzrost wskaźników przyrostu naturalnego i w związku z tym grupa ta zaczęła wykazywać znów tendencje wzrostowe. Społeczeństwo woj. szczecińskiego należy do młodych i dynamicznych. Z punktu widzenia procesu starzenia się ludności zaliczyć je należy do grupy drugiej, a więc do przedpola starzenia się (szczegóły w tabeli 3).

Zwrócić jeszcze należy uwagę na wzajemne proporcje liczebne kobiet i mężczyzn. W pierwszych latach osadnictwa proporcje te kształtowały się pod przemożnym wpływem ruchów migracyjnych, przybierając charakterystyczny i typowy obraz społeczności powstałej w wyniku migracji. Tak np. w 1945 r. wśród osadników polskich występowała zdecydowana przewaga mężczyzn nad kobietami (aż o 100⁰/₀). Dysproporcje te uległy pewnej zmianie na korzyść w 1946 r. i nie były już tak drastyczne. Wśród pierwszych osadników przeważali ludzie młodzi, w wieku produkcyjnym. Pełne ustabilizowanie się struktury pod względem płci i wieku nastąpiło w 1948 r. i od tego czasu kształtuje się ona normalnie.

Po 1950 r. znikła przewaga mężczyzn nad kobietami, które od tego momentu posiadają nad nimi zdecydowaną przewagę liczebową. Dysproporcje uległy całkowitemu wyrównaniu około roku 1970 (100 na 100), by po kilkunastu latach liczba kobiet ponownie przewyższyła liczbę mężczyzn: w 1983 r. na 100 mężczyzn przypadało 101,7 kobiet. Ten wzrost przewagi kobiet w ostatnich latach jest również następstwem ujemnego

Tabela 3

Struktura pod względem płci i wieku w latach 1950 - 1983
(w %)

Lata	Grupy wieku (lat)	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Odsetek mężczyzn
1950	0 - 14	30,0	31,1	28,9	50,8
	15 - 59	65,3	64,9	65,8	48,6
	60 i więcej	4,7	4,0	5,3	42,0
	razem	100,0	100,0	100,0	49,0
1955	0 - 14	34,0	34,8	33,4	50,7
	15 - 59	61,4	61,3	61,3	49,6
	60 i więcej	4,6	3,9	5,3	41,9
	razem	100,0	100,0	100,0	49,7
1960	0 - 14	38,8	40,5	37,0	50,9
	15 - 59	55,6	54,6	56,5	48,4
	60 i więcej	5,6	4,9	6,5	41,6
	razem	100,0	100,0	100,0	49,0
1965	0 - 14	35,1	36,2	34,0	51,2
	15 - 59	58,1	58,2	58,0	49,7
	60 i więcej	6,8	5,6	8,0	41,0
	razem	100,0	100,0	100,0	49,6
1970	0 - 14	28,1	28,8	27,5	51,0
	15 - 59	64,0	64,7	63,2	50,5
	60 i więcej	7,9	6,5	9,3	41,0
	razem	100,0	100,0	100,0	49,9
1975	0 - 14	23,8	24,2	23,1	51,2
	15 - 59	67,7	68,8	66,9	50,7
	60 i więcej	8,5	7,0	10,0	40,9
	razem	100,0	100,0	100,0	49,9
1983	0 - 14	25,6	26,5	24,8	51,2
	15 - 59	64,7	65,3	63,8	50,1
	60 i więcej	9,7	8,2	11,4	41,6
	razem	100,0	100,0	100,0	48,3

Z r ó d ł o: Roczniki statystyczne woj. szczecińskiego za odpowiednie lata.

saldą w ruchu wędrownym, w którym to zjawisku uczestniczyło więcej mężczyzn aniżeli kobiet.

Struktura zawodowa ludności. Struktura zatrudnienia ludności, podobnie jak struktura wieku mieszkańców po 1945 r. ulegała istotnym zmianom. Zmiany te warunkowane były oczywiście rozwojem społeczno-gospodarczym kraju i regionu szczecińskiego, polityką ekonomiczną realizowaną w trakcie odbudowy, a następnie budową nowej infrastruktury gospodarczej województwa.

Województwo szczecińskie zaludnione zostało w zdecydowanej więk-

szości przez ludność pochodzenia wiejskiego. Nie stanowiło to żadnego problemu w wypadku osiedlania się takich osadników na wsi, inaczej rzecz przedstawiała się w miastach, które również zaludnione zostały w przeważającej mierze przez ludność wiejską. Dotyczy to również Szczecina, miasta przemysłowo-morskiego o specyficznej strukturze zawodów. Przydatność zawodowa ludności polskiej osiadłej w tym mieście nie była zatem zbyt wielka. Przeważała ludność bez wykształcenia i kwalifikacji, brak było przede wszystkim osób znających zawody morskie, niezbędne w warunkach portowo-stoczniowego miasta. Następną cechą charakterystyczną dla pierwszych lat powojennych było występowanie zawodów typowych dla małych miasteczek, tj. drobnych rzemieślników (w 1946 r. stanowili oni w Szczecinie jedną czwartą całej ludności). Wśród robotników (stanowiących 21⁰/o) zdecydowanie przeważały osoby bez przygotowania zawodowego. Stosunkowo duży też był procent osób zaliczanych do tzw. służby domowej. Jednym słowem struktura zawodowa tej ludności była odzwierciedleniem analogicznej struktury okresu przedwojennego.

Województwo szczecińskie należy do obszarów o przeważnie rolniczym charakterze produkcji. Wskaźnik osób utrzymujących się z rolnictwa ulegał wprawdzie stałemu obniżaniu się (z 40⁰/o w 1950 r. do 20⁰/o w 1978 r.), jednakże działo to się pod znacznym wpływem Szczecina, który obniża bardzo wskaźnik osób utrzymujących się z rolnictwa. Jeżeli pominiemy to miasto, wówczas liczba osób utrzymujących się z rolnictwa podniesie się do ponad 40⁰/o. W porównaniu jednak do lat sześćdziesiątych i wcześniejszych nastąpiła znaczna poprawa pod tym względem. Budowa licznych inwestycji przemysłowych (Police, Świnoujście, Gryfino, Stargard) zmieniła i nadal zmienia obraz rolniczych niegdyś obszarów regionu szczecińskiego.

Rozwijające się przedsiębiorstwa przemysłowe oraz gospodarki morskiej wywarły decydujący wpływ na przekształcanie się struktury zatrudnienia. W 1983 r. w pozarolniczych działach uspołecznionej gospodarki narodowej zatrudnionych było 86⁰/o ogółu pracujących. W 1950 r. aż 45⁰/o ogółu zatrudnionych pracowało w rolnictwie. W niektórych rejonach na każde 100 osób zatrudnionych w całej gospodarce narodowej, w rolnictwie pracowało od 70 - 80 osób. Już tylko porównanie tych liczb daje nam obraz ogromnych przemian, jakie dokonały się po 1950 r. w zakresie przekształcania się struktury województwa z rolniczej w przemysłową.

Wielką dynamikę rozwojową wykazywał przemysł. W 1983 r. zatrudnionych w nim było 99 tys. osób, tj. 28⁰/o ogółu pracujących. Na drugim miejscu znajduje się rolnictwo uspołecznione — 14⁰/o, a na trzecim transport i łączność — 13,5⁰/o zatrudnionych. W tym ostatnim dziale mieszczą

się również liczby zatrudnionych w przedsiębiorstwach gospodarki morskiej: w przemyśle stoczniowym, transporcie morskim, rybołówstwie i portach.

Do końca lat siedemdziesiątych (tj. do 1980 r.) zatrudnienie w gospodarce narodowej woj. szczecińskiego systematycznie rosło. Jeszcze w 1980 r. stan zatrudnienia był wyższy aniżeli w 1975 r. Dopiero po tym okresie nastąpiło zjawisko odwrotne. Już w 1981 r. zatrudnienie zmniejszyło się o 6 tys. osób, a w 1982 r. o dalsze 4 tys. Tak wysokiego spadku zatrudnienia nigdy nie notowano w woj. szczecińskim. Spadło również zatrudnienie kobiet. W 1983 r. największe ubytki zanotowano w następujących działach gospodarki narodowej (w porównaniu do 1975 r.): w budownictwie (7 tys. osób), przemyśle (4,4 tys.), rolnictwie i leśnictwie (1,5 tys. osób). W innych działach stan zatrudnienia utrzymał się na niezmiennym poziomie względnie nastąpił niewielki wzrost, jednakże w wielu działach nastąpił spadek w porównaniu z 1980 r. (transport i łączność, gospodarka komunalna, nauka i technika). **Bezwzględny przyrost zatrudnionych nastąpił w służbie zdrowia, handlu, turystyce i kulturze fizycznej oraz w oświacie i wychowaniu.** Na tak znaczny spadek liczby zatrudnionych w całej gospodarce województwa niewątpliwie decydujący wpływ wywarło ujemne saldo ruchu wędrownego. Wystarczy przypomnieć, że w latach 1978-1983 opuścili województwo 8 333 osoby i to głównie w wieku produkcyjnym.

W strukturze zatrudnienia pierwsze miejsce nadal zajmuje przemysł (28,2⁰/o), dalej rolnictwo i leśnictwo (14,1⁰/o), transport i łączność (13,5⁰/o) oraz budownictwo i handel (9,4 i 9,9⁰/o). Szczegóły w tabeli 4.

W charakteryzowanym okresie nastąpiły natomiast korzystne zmiany w zakresie wzrostu kwalifikacji zawodowych pracowników. W latach 1958-1983 tempo wzrostu kadry z wykształceniem wyższym i średnim zawodowym było znacznie wyższe aniżeli tempo wzrostu liczby zatrudnionych. W 1958 r. w gospodarce społecznej województwa szczecińskiego zatrudnionych było z wykształceniem wyższym 2,9⁰/o osób, a ze średnim zawodowym 5,6⁰/o. W 1983 r. analogiczne liczby wzrosły następująco: wykształcenie wyższe — 9,4⁰/o, średnie zawodowe (z policealnym) — 21,4⁰/o, zasadnicze zawodowe — 22,6⁰/o. Udział pracowników z wyżej wymienionym wykształceniem w ogólnej liczbie zatrudnionych w gospodarce społecznej wzrósł z 8,5⁰/o w 1958 r. do 53,4⁰/o w 1983 r. Do tego doliczyć jeszcze należy 6⁰/o zatrudnionych z wykształceniem średnim ogólnokształcącym.

Z powyższych uwag można wyciągnąć wnioski, że mniej więcej do 1960 r. w gospodarce narodowej woj. szczecińskiego dominowało rolnictwo. Przemysł i gospodarka morska natomiast koncentrowały się w Szczecinie, co w pewnym sensie stwarzało statystycznie korzystny

Tabela 4

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej w latach 1960 - 1983

Działy gospodarki	w tysiącach			w odsetkach		
	1960	1970	1983	1960	1970	1983
Ogółem	216,8	312,1	351,2	100,0	100,0	100,0
Przemysł	59,3	91,6	99,2	27,3	29,4	28,2
Budownictwo	21,4	29,6	33,1	9,9	9,5	9,4
Rolnictwo i leśnictwo	36,8	52,0	49,6	17,0	16,6	14,1
Transport i łączność	29,0	42,9	47,2	13,4	13,8	13,5
Handel	21,6	27,9	34,6	10,0	9,0	9,9
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	10,5	15,8	18,8	4,8	5,0	5,3
Nauka i rozwój techniki			0,4			0,1
Oświata i wychowanie	} 13,9	} 23,7	27,6	} 6,4	} 7,5	} 7,8
Kultura i sztuka			2,9			
Ochrona zdrowia, opieka społeczna, kultura fizyczna	9,5	14,7	24,0	4,4	4,7	6,8
Administracja i wymiar sprawiedliwości	7,9	9,1	5,5	3,6	2,9	1,7
Finanse i ubezpieczenia	*	*	3,0	—	—	0,9
Pozostałe działy	7,7	4,9	5,2	3,2	1,6	1,5

* włączony do innych działów.

Źródło: Roczniki statystyczne woj. szczecińskiego za odpowiednie lata; dane WUS Szczecin.

obraz gospodarczy województwa. W rzeczywistości było odwrotnie. Dopiero po 1960 r., kiedy to rozpoczęto realizację wielu dużych obiektów przemysłowych w kilku miastach województwa, sytuacja zmieniać się zaczęła i zmienia nadal wyraźnie na korzyść. W woj. szczecińskim tempo przekształcania się struktury zawodowej jego mieszkańców, zależne — jak wiemy — od intensywności nakładów na inwestycje i usługi, musiało być o wiele wolniejsze niż w innych regionach Polski.

WAŻNIEJSZA BIBLIOGRAFIA

- S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945 - 1947*. Poznań 1963.
- T. Białecki, *Historyczne drogi rozwoju Pomorza Zachodniego w okresie 25-lecia Polski Ludowej*. „Przegląd Zachodnio-Pomorski”, 1971, nr 1, ss. 19 - 21.
- T. Białecki, *Osadnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w latach 1945 - 1950*. „Przegląd Zachodnio-Pomorski”, 1980, nr 2/3, ss. 91 - 107.
- T. Białecki, *Przeobrażenia demograficzne Pomorza Szczecińskiego w 30-leciu PRL*. „Przegląd Zachodnio-Pomorski”, 1975, nr 3/4, ss. 85 - 97.
- T. Białecki, *Struktura demograficzna ludności polskiej Pomorza Zachodniego w świetle spisu ludnościowego z dnia 31 XII 1948 r.* „Przegląd Zachodnio-Pomorski”, 1968, nr 1, ss. 47 - 67.

- T. Białecki, *Stosunki ludnościowe Szczecina w latach 1980-1983*, *Kronika Miasta Szczecina* 1983. Szczecin 1985, ss. 21-31.
- Z. Dulczewski, A. Kwilecki, *Spółeczeństwo wielkopolskie w osadnictwie Ziemi Zachodnich*. Poznań 1962.
- K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie na przelomie dwu epok 1944-1946*. Poznań 1964.
- K. Kersten, *Plany i organizacja migracji ludności rolniczej na Ziemię Zachodnie w 1945 r.* „Kwartalnik Historyczny” 1960, nr 3.
- L. Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Zachodnich w 1950 r.* Warszawa 1960.
- T. Obrębski, *Zatrudnienie w przemyśle u społecznionym Pomorza Szczecińskiego*. Szczecin 1969.
- Pomorze Szczecińskie 1945-1965*. Praca zbiorowa pod red. H. Lesińskiego, E. Dobrzyckiego i Z. Łaskiego. Poznań 1967, ss. 67-100.
- E. Rosset, *Bilans reprodukcji ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Poznań 1970.
- Z. Silski, *Zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionu szczecińskiego w latach 1960-1970*. Szczecin 1976.
- Szczecińskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Warszawa 1970, ss. 76-89.